

բանութիւններով տարուայ 6—7 ամիսները սպանելու, պարապէր տնայնագործութեամբ և այլ օգտակար արհեստներով:

Վերջապէս կարելի էր հաստատել գիւղական բանկեր, բաց թողնելով գիւղացուն էփան կրեղիտ, ազատելով նրան վաշխառուների ձանկերից: Մի խօսքով մեծ ասպարէզ կայ մեր մասնագէտ-ինտելիգէնտների, մեր գիւղատնտեսական ընկերութեան առաջ. հարկաւոր է նախաձեռնութիւն, էներգիա...

Այժմ երբ կովկասեան գիւղատնտեսական ընկերութիւնը գործի գլուխ անցնելով կազմակերպել է ցուցահանդէսը, թող ուշադրութեան առնի և այս մոռացուած շրջանները, թող յատուկ մասնագէտներ ուղարկէ յիշեալ գաւառամասերը, հիմնէ կաթնատնտեսական և թռչնարանական կայարաններ, տարածէ տնայնագործութիւնը և այլ արհեստներ ու պարապմունքներ և դրանով նա նպաստած կը լինէր այդ մոռացուած գաւառների ազգաբնակչութեան տնտեսական բարօրութեան:

Ա.—ԴՕ

II. Վիճակագրական տեղեկութիւններ Ալեքսանդրօպօլի գաւառի հայ-լուսաւորչականներէ մասին:

Մեր գաւառական կեանքն ընդհանրապէս քիչ է ուսումնասիրուած: Գաւառների մասին մեր գրականութեան մէջ բացարձակ կերպով պակասում են վիճակագրական տեղեկութիւններ:

Վիճակիս յաջորդ Մատթէոս վարդապետը գործակալների միջոցով գիւղական քահանաներին*) տպագրած ցուցակներ էր ուղարկել: Այդ ցուցակների մէջ նրանք պէտք է տեղեկութիւններ գրէին: Յիշեալ ցուցակների մէջ մարդահամարը թեթեւ սխալներ էր պարունակում, որոնց ստուգելու համար մենք անձամբ գնացինք գիւղերը և դատարաններում եղածների հետ ուղղեցինք: Ծիսակատարութիւնների մասը վերաբերում էր վերջին քառամեակին, այն է 97, 98, 99 և 900 թուրի: Սրանց մէջ անճշտութիւններն աչքի էին ընկնում, ուստի լաւ համարեցինք այս մասը նոր մէկից ուսումնասիրել: Հոգ. կառավարութեան արխիւից օգտուելու թույլտուութիւն ստանալով՝ այլ և այլ համեմատութիւնների համար քիչ համարեցինք չորս տարին, վերջրինք տասնամեակը՝ սկսած 91 թուից մինչև 900 թիւը: Ցուցակներում նշանակուած հոգերի քանակութիւնը պակասուոր

*) Եթէ քաղաքներում քահանաների մէջ եղած անհաստատութիւնն անտանելի է, որից և զլխատրապէս ծագում է անբաւականութիւն, վէճ, կռիւ, գիւղերում հօ քահանաների դրութիւնը սոսկալի է արդէն: Գիւղացին յօժարութեամբ չի տալ քահանայի հասոյթը. տարիններով ծիսակատարութիւն է անում մարդը և ոչինչ չի ստանում, ո՛չ պտղի և ո՛չ փող: Հողաբաժինը, որ քահանան օրէնքով պէտք է ստանար, շատ գիւղերում գիւղացիք կոպտութեամբ խլել են նրա ձեռքից: Քահանան եթէ տանը աշխատող ձեռքեր ունի, լաւ, իսկ եթէ ո՛չ, ապրում է լեւտին չքատրութեան մէջ, անմառնջ տանելով իր ծանր խաչը:

էր և շատ տարբեր չափերով արտադրուած, ուստի այդ մասը թողնում ենք մի այլ անդամուայ:

Այժմ դիմենք բուն գործին:

Ալեքսանդրօպօլի վիճակը, ըստ Հոգ. վարչութեան, բաժանուած է տասն և մէկ գործակալութեան: Գործակալութիւնների հոգևոր գործերը վարում են Հոգ. կառավարութեան կողմից նշանակած գիւղական քահանաները:

Գործակալութիւններն են՝ Օրթաքլիսա, որին ենթարկուած են 20 գիւղեր, Բող-Նօխուշ՝ 7 գիւղ, Չորլի՝ 14 գ., Նորաշէն՝ 12 գ., Արթիկ՝ 10 գ., Հոռոմ՝ 12 գ., Մահմուտճուղ 10 գ., Տաւշան-Ղլաղ 13 գ., Մեծ-Հարնի՝ 11 գ., Համամլի՝ 7 գ. և Մեծ-Ղարաքլիսա 9 գիւղ *), ընդամենը հարիւր քսան և հինգ գիւղ: Տեղի սղութեան պատճառով զանց եմ առնում ցուցակագրել իւրաքանչիւր գիւղին առանձին-առանձին. յարմարութեան համար աղիւսակի մէջ ղնում եմ գործակալութիւնների դէմ գիւղերի թիւը, մարդահամարը և անասունների քանակութիւնը.

Համար	Գործակալութիւններ	Քանի՞ս գիւղ է:	Կամ Երեսերի Թիւը	Արական.	Իգական.	Երկու սեռի գումարը.	Խոշոր անաս. — ձի, գոմէշ, մանուկ, եղ, կով.	Մանր անասուններ — ուղ, խոզ, գառ, այծ, ուլ.
1	Օրթաքլիսա . . .	20	2,087	9,290	8,568	17,858	15,776	33,012
2	Բող-Նօխուշ . . .	7	341	1,420	1,338	2,758	3,520	5,528
3	Չորլի	14	853	3,619	3,259	6,878	6,378	9,605
4	Նորաշէն	12	938	4,380	4,059	8,439	8,634	10,849
5	Արթիկ	10	1,188	5,446	4,922	10,368	9,612	7,232 ¹⁾
6	Հոռոմ	12	1,518	6,331	5,835	12,166	11,414	6,155
7	Մահմուտճուղ . .	10	1,365	5,644	5,156	10,800	7,656	6,465 ²⁾
8	Տաւշան-Ղլաղ . .	13	1,160	4,665	4,282	8,947	7,600	6,259
9	Մեծ-Հարնի . . .	11	1,348	6,236	5,579	11,815	11,309	24,030
10	Համամլի	7	809	4,362	3,749	8,111	6,245	11,553
11	Մեծ-Ղարաքլիսա.	9	1,295	5,949	5,271	11,220	7,901	12,091
Ընդամենը. . .		125	12,902	57,342	52,018	109,360	96,045	132,779

Ծան. Հաշիւը կազմուած է զարնան սկզբներին, որից լետոյ մի քանի գիւղերում պատահեց եղջիւրաւոր անասունների ժանտախտը, որից կոտորուեւ են մօտ 2000 կենդանիներ:

1) Վերջին երեք գործակալութիւնները, մինչև 41 թիւը, ենթարկուած են եղել Մանահնի վանքին, լետոյ միայն միացուած է Ալեքսանդրօպօլի վիճակին: Յիսնական թուերի վերջերին քաղաքիս յաջորդ է կարգուում հանգուցեալ Վարդան եպիսկոպոս Օձնեցին: Ժամանակակիցների վկայութեամբ հանգուցեալը խիստ դրամասէր է եղել: Օգտուելով իր դիրքից, ինչ-որ մի թուղթ է դուրս բերում Հոգ. կառավարութեան արխիւից և նրանով պահանջում է Փամպակի աչս մասից, որպէս Մանահնի վանքին երբեմն ենթարկուած գիւղեր, «դաւազանապտուղ» և «սրբաղորամ» կոչուած նուէրները, որոնք տարիներ շնթացքում ապառիկ են ֆառել: Ժողովրդի միամիտ և շէն ժամանակը լինելով, այդ ապառիկներից ահագին տուրք է ժողովուեւ, որոնց մեծ մասը մտել է սրբազանի գրպանը:

2) Արթիկ, Մահմուտճուղ և Տաւշան-Ղլաղ գործակալութիւնների գիւ-

Դործակալութիւններէց ամենաբազմամարդն են՝ Օրթաքիլիսա, 17858 բնակչով, Հոռում, 12166 բնակչով, Մեծ-Հարնի 11815 բնակչով, Մեծ-Ղա-րաքիլիսա, 12220 բ., Մահմուտճուղ, 10800 բ. և Արթիկ, 10368 բ., իսկ քնա-ցած գործակալութիւնները ունեն 10 հազարից պակաս բնակիչներ:

Վիճակի մէջ 200-ից աւելի տուն ունեցող գիւղերն են.

1) Արթիկ . . .	295 տուն	2,636 բնակչով
2) Դուղբեանդ . . .	203 »	1,695 »
3) Խի-Ղարաքիլիսա	348 »	2,568 »
4) Համգաշիման . . .	334 »	2,232 »
5) Համամլի . . .	356 »	3,138 »
6) Հոռում . . .	251 »	1,990 »
7) Մեծ-Ղարաքիլիսա	468 »	3,300 »
8) Մեծ-Հարնի . . .	245 »	2,393 »
9) Մեծ-Քափանակ . . .	245 »	1,860 »
10) Սօգիւթլի . . .	296 »	2,598 »

40 գիւղեր ունեն 100-ից աւելի տներ, իսկ ամենափոքր գիւղերն են՝

- 1) Սալութ. 16 տ. 117 բնակչով. 2) Աֆանտի՝ 21 տ. 241 բնակչ. 3) Գալնդալ՝ 22 տ. 183 բն. 4) Ալիխան՝ 27 տ. 349 բ. և 5) Նոր-Բաշ գիւղ, 28 տ. 275 բնակչով:

Մնացած գիւղերը ունեն 30—100 տներ:

Արական սեռը վիճակում իգականից աւելի է 5324-ով, իսկ քաղաքում համարեա երկու սեռն էլ հաւասար են թուով. (9227 արական, 9229 իգական):

Երկու սեռի համագումարը՝ 109360 հոգի բաժանելով տների ընդհա-նուր թուի վրայ, 12902-ի, իւրաքանչիւր տանն ընկնում է միջին թուով 8-ից աւելի անդամներ, իսկ քաղաքում ապրողների միջին թիւն ընկնում է 5 հոգի:

Բայց գիւղերում կան բազմանդամ գերդաստաններ, որոնք յիշեցնում են մեզ հին նահապետական բարի ժամանակների համակեցութիւնը: Այժմ էլ, ինչպէ՞ք առաջ, գիւղերում ապրում են միասին, մի ծածկի տակ, մի քանի եղբայրներ, իրանց որդիներով ու թոռներով, որտեղ մի քանի եղբայրներ, իրանց որդիներով ու թոռներով, որտեղ մի քանի օրօրոց է օրօրում, մի քանի կաթալ կերակուր եփում, հաց թխում: Ընթերցող-ներին բարեմտութեան վրայ վստահելով դնում են աչտեղ մի քանի մեծ տների անուններ.

Քիւլլուճա գիւղում կենում է Քոթանճոնց մեծ ու հարուստ տունը— 75 անդամից բաղկացած: Սրանք բացի անասուններից, ունեն մի ձեռա-տունկ ծառաստան 4—5 հազար ծառով:

Աղբիլիսա գիւղ. ապրում են Կոսեմենք, որոնց ընտանիքի անդ. թիւն է 55 հ.

” ” ” Յակոյենք, ” ” ” ” 32 ”

” ” ” Ալեքսանենք ” ” ” ” 25 ”

Դիլաքլար ” ” Թումուլենց Սահակի ընտանիքը, բաղկացած 45 ”

լծում են 2 զութան, 15 սալ. ունի 450 սոմար ցորեն ամբարած:

Ղերից Փոքր-Հարնի, Ղասումալի, Խաչաքիլիսա, Սարիբաշ, Աղին գիւղերը չունեն փոքր կենդանիներ՝ արօտատեղ չունենալու պատճառով:

Նոյն գիւղում կան Մատոսենք, տնեցիների թիւն է 35 հոգի, վեր-
ցնում են 240 սալլ հաց:

Հաջի-Նաղարում Բովիկ Թաշոյի ընտանիքը, 36 հոգուց բաղկացած,
գիւղացիք նրանց կարողութիւնը 10 հազարի են հասցնում:

Փոքր-Սարխարում կան Վարդանենք, 43 հոգի են և հարուստ:

Ջաջուռցի գլանի Բատիկի ընտանիքը 30 հոգուց աւելի է, ունի
ջրաղաց, 2 օրավար ծառատունկ և հարուստ է:

Թորոսի գիւղում կենում են Դալի-Օղլանենք 40 հոգուց բաղկացած
անդամներով:

Օրթաքիլիսեցի Տէր-Արսէնի ընտանիքը նոյնպէս փոքր չէ, մօտ 32
հոգուց բաղկացած: Նոյն գիւղում կան Ասատուրենք, դարձեալ 36 հոգուց
բաղկացած:

Իմրխան գիւղում կան Պետոյենք, 40 հոգի են:

Աղբուլաղում Նիրթեցոնց Յարութիւնի գերդաստանը՝ 42 հոգուց ա-
ւելի է:

Երկար կը լինէր այս ցուցակի շարունակելը: Այսքանն էլ բաւական
է՝ գաղափար կազմելու համար գիւղական մեծ գերդաստանների մասին:
Մեծ գիւղերը քաղաքին հետեւելով՝ բաժան-բաժան են լինում: Յաւալի է
նկատել որ բաժանութիւնը սովորաբար կատարում է կոիւններով: Բա-
ժանուող եղբայրները զործը հաշտ վերջացնել չեն կարող, ուստի ստի-
պումս գիւղում են դատարաններին և երկու կողմն էլ անտեղի կերպով
վատնում են իրանց կարողութիւնները զանազան գրադրների, ինքնակոչ
փաստաբանների տալով: Գիւղացու պարապմունքն անհրաժեշտօրէն պա-
հանջում է համակեցութիւն: Գիւղատնտեսութիւնը մեր այժմեան պայման-
ներում աշխատատեղ ձեռքերի շատ պէտք ունի: Մէկ-երկու մարդով զործ
դարձնել չի լինի: Քիչ մարդով գութան լծել, վար ու ցանք անել, խոտ
կամ արօտ հնձել, կայսել չի լինի: Որքան շատ են աշխատատեղները, այն-
քան էլ օգտակար է գիւղատնտեսութիւնը: Աշխատողները մի մասը ցանք-
սով կը պարապի, միւս մասը անասուններին կը հոգայ, «եայլա» կը գնալ:
Եւ գիւղերում հասկանալի չէ առանց անասուններ ունենալու գիւղացի լի-
նել: Համփայ (մեծ տուն, բազմանդամ գերդաստանով) տները ունին և
լաւ ու շատ վարելու հողեր և բազմաթիւ անասուններ: Բաժանուած, ման-
րացած տները զրկուած են թէ մէկից և թէ միւսից: Գիւղացու հողը բա-
ժանուած է անհատի վրայ: Քշտոր ընտանիքը կ'ունենայ քիչ հող: Յաւալի է
տեսնել որ հէնց այդ քիչ հողը, որ պէտք է կերակրէր ընտանիքներին,
շատ անգամ պարտքի և ալլ պատճառներով ընկել է քաղաքացի չարչի
վաճառականների ձեռքը, իսկ նրա գիւղացի տէրերը զրկուած են ապրուս-
տի միակ միջոցից:

Այժմ դառնանք մեր խնդրի երկրորդ մասին, տեսնելու թէ ո՛րքան
պտակ, կնուռք և ննջեցեալ է լինում դատառում, ինչ մնացորդ է մնում
կնուռքից, որ և կազմում է աճումը գիւղերում: Ինչպէս վերին ասուեց,
աւելի պարզ հասկացողութիւն ունենալու համար այդ պատկերի մասին՝
մենք հաշիւն սկսում ենք վերջին տասնամեակից 91—900 թ.: Այստեղ էլ,
ինչպէս ասալ, գիւղերի առանձին-առանձին ծիսակատարութիւնները գո-
մարել ենք միասին և գումարը դրել ենք տարիների հանդէպ:

11 գործակալութիւնը միասին, 125 գիւղ

Տարիներ	Պատկ.	Մկրտութ.		Գումարը երկր- սեռ մկրտու- թեան.	Ննջեցեալ		Գումարը երկր- սեռ ննջեց.	Աճու- մըն:	Ինչպիսի՞նք տեղի ունեց- ել է անկ- որոշումը
		Արա- կան:	Իգա- կան:		Արա- կան:	Իգա- կան:			
1891	964	2,646	2,287	4,933	1,362	1,132	2,494	2,439	49,4%
1892	1,092	2,507	2,330	4,837	2,277	1,853	4,130	707	14,6%
1893	854	2,337	2,089	4,426	2,390	1,930	4,320	106	2,4%
1894	929	2,321	2,205	4,526	1,647	1,365	3,012	1,514	33,5%
1895	908	2,595	2,336	4,931	1,251	1,114	2,365	2,566	52,0%
1896	1,068	2,570	2,363	4,933	1 126	978	2,104	2,829	57,3%
1897	1,307	2,793	2,539	5,332	1,425	1,197	2,622	2,710	51,0%
1898	958	2,649	2,408	5,057	1,884	1,541	3,425	1,632	32,3%
1899	1,087	2,783	2,532	5,315	2,466	2,284	4,750	565	10,6%
1900	964	2,979	2,646	5,625	1,293	1,105	2,398	3,227	57,4%
Միջին թիւը	10,131	26,180	23,735	49,915	17,121	14,499	31,620	18,295	36,4%

Ո՛չ մի վարակիչ հիւանդութիւն, նոյն իսկ խօլերայի նման համա-
ճարակը, այնպէս վատ չի ազդել, ինչպիսին կարող է ազդել թանգութիւ-
նը, այսինքն՝ նախորդ տարուայ երաշտը: Ընթերցողը պարզ տեսնում է,
որ 93-ին և՛ պսակների թիւն է պակաս, և՛ ծնունդը, դրա հետ միասին
մեռնողների թիւն զգալի կերպով բարձր է միւս տարիներից, այնպէս որ
աճումը, այսինքն՝ ծնունդներից դուրս գալով մեռնողների թիւը, իջնում
է 106-ի, կամ 2, 390/0-ի: Այդ այն դժբախտ տարին էր, երբ ժողովուրդը
նախկին տարուց բերք չէր ստացել երաշտութեան պատճառով, չունէր
ուտելու պաշար և չէր կարող սեպհական միջոցներով ապրել, ուստի՝ Վով-
Հայ. Բարեգ. ընկերութիւնը փող էր ուղարկում ուտելիք գնելու համար:
Եւ շատ բնական է, մի ժողովուրդ, որի միակ և զլխատը պարապմունքն է
երկրագործութիւնը, այնպէս որ չուէր զրեւ է իր ցանքսի վրայ, որ եթէ
տարին առատ եղաւ, լաւ, իսկ եթէ ո՛չ, այն տարին քաղցած կը կոտո-
րուի: Ել ի՛նչպէս մտածէ ամուսնութեան մասին: Իսկ երաշտ և անբեր
տարիներ սովորաբար շիրակում պատահում է յաճախ:

Տասր տարուայ ընթացքում ժողովուրդն աճել է 18295 հոգի կամ
36, 6%: Եթէ ընդունենք, որ տարեկան միջին հաշուով մարդիկ 1830 հոգով
աւելանում են, դուրս է գալիս որ սրանից 30 տարի առաջ, Ալեքս. վիճա-
կում ապրում էին հիմնկուայ մարդկանց թուի կէսը (109360-ի), կամ ուրիշ
խօսքով, 30 տարի առաջ կալին 54900 հոգի պակաս այժմեանից: Ասել է
թէ միեւնոյն քանակութեան հողը, շատ աւելի չոգնած, պէտք է կերակրէ
համարեա երկու անգամ շատացած մի ազգաբնակութիւն:

Եւրոպայում այս երեւոյթը թերեւ մի առանձին չարիք չէր, որով-
հեաւ նրանք գիտեն երկիրը մշակել կատարելագործուած ձեւերով, գիտեն
արհեստական միջոցներով պարարտացնել այն ու առուններ անցկացնելով

Ծանօթութիւն. 92-ն—խօլերա. 39-ին թանգութիւն. 98-ին, 99-ին
—գիֆտերիտ և ուրիշ վարակիչ հիւանդութիւններ:

ջրել, արտը հասցնել իրանց ուզածի պէտ իսկ մեզանում—մեզանում դեռ
ևս հողը մշակում են նախնական-նահապետական ձևերով, պարարտացնե-
լու մասին իսկի գաղափար չունեն, իսկ ջրերը խօմ, Ատոծու կամփից է
կախուած: Դարերի ընթացքում Ախուրեան գետը իր հունով հոսում է, ա-
ռանց չըջակալքին զգալի օգուտ տալու: Նրա ջրով կարող էին օգտուել
դաշտի 20 և ավելի գիւղեր, բայց մինչև օրս ո՛չ քաղաքացիները սիրտ
արին ընկերութեամբ գետը իր ակունքից շրջել դէպի Շիրակայ դաշտի
արեւելեան կողմը և ո՛չ օգտուելու ձեռնհաս գիւղերն իրանց հաւաքական
ոյժով, ընդհանուր աշխատանքով կարողացան շրջել: Գրում են Ռուսա-
տանի ցուցադաշտերի մասին, Շիրակը հին-հին դարերից յալունի գիւղա-
տնտեսութեան պարապելու տեղ է, սակայն այժմեան պայմաններում ժո-
ղովուրդը գտնուում է լեռին դրութեան մէջ: Ծայր է ծայր ման գալով դա-
ւառի մէջ, ամեն տեղ միևնույն չքաւորութիւնն է աչքի ընկնում: Ամենին
մեծամասնութեան մօտ նշանակութիւն չունեն գիւղերում ցաք ու ցրիւ
գտնուած շէն տները, այն ինչ ընդհանրապէս տիրում է սոսկալի աղքա-
տութիւն: Եթէ են այս աղքատութեան վրայ աւելցնենք գիւղացու թանձր
տգիտութիւնը, նախապարմունքներն ու սնոտիապաշտութիւնը, ապա կը
տեսնենք որ գիւղացին համարեա անասնական կեանք է վարում: Բ՞լ
պէտք է գիւղացուն առաջնորդէ խաւարից դէպի լոյս, ի՞նչպէս պէտք է
նրա դրութիւնն ուղղուի: Ահա հարց:

Առհասարակ թէ՛ քաղաքում և՛ թէ գիւղերում իզական սեռը պակաս
է ծնում արականից: Այս բանը թերեւ ունի իր բնախօսական պայմանը
բայց թուում է թէ քաղաքում տնտեսական պայմանների շնորհիւ, արական
սեռից ավելի են մեռնում, ուստի և երկու սեռի մէջ հասաստակշռութիւն
է պահպանւում: Անկասկած քաղաքներում կին-մարդն ավելի բարեք
կեանք է վարում, քան գիւղերում: Քաղաքներում ընտանիքի ծանրութիւնը
տղամարդկանց վրայ է ընկնում: Կեանքի բարդ պայմանների շնորհիւ
տղամարդն ավելի շատ է ընկճւում հոգսերից և շատ էլ գերեզման մտնում,
մինչդեռ կինը, եթէ չը լինէր որդեծնութիւնը, շատ ավելի հանգիստ է
ապրում, վայելում է տղամարդու խնամքն ու հոգացողութիւնը, ուստի և
շատ է ապրում: Մեր դիտողութիւնները ցոյց են տալիս, որ քաղաքում
շատ պառանքեր կան, քան թէ ծերեր, շատ աչրի կանայք, քան թէ տղա-
մարդիկ: Գիւղերում կնոջ դրութիւնը բոլորովին ուրիշ է: Զահել, դեռ չա-
փահաս չեղած տղաներին կարգում են, հարս են բերում, որ տան աշխա-
տող ձեռքն անւանալ: Կինը տանը պէտք է աշխատի, պէտք է նաև օդնէ
մարդուն բոլոր գործերում: Սրա վրայ պէտք է աւելացնել կնոջ բնական
վիճակը—որդի ծնելը: Արդէն մամուլի մէջ շատ է գրուել, թէ ի՞նչ բարբա-
րոս, անխիղճ միջոցներ են գործ դնում կնոջը երկունքից ազատելու հա-
մար: Գիւղացին բացարձակ չի հաւատում բժշկական գիտութեանը. առող-
ջած պահական կանոնները նրա համար գոյութիւն չունեն: Նա իր կոշտա-
ցած նախապաշարմունքներով կուտւում է գիտութեան դէմ և այդ անմիտ
պայքարում գտնում է հարիւրաւոր թշուառ կանանց, որոնք դեռ շատ կապ-
րէին, շատ որդիներ կը տալին մարդկութեանը:

Աւելորդ չենք համարում մի թեթեւ հաշիւ էլ դնել մեր գաւառի
քահանաների թուի մասին:

Գաւառիս 125 գիւղերում կան 156 քահանայ: Դրանցից Սրթա-
քիլիսայի գործակալութեան գիւղերում կան 24 քահանայ, Բող-Նօթուշի
գործակալութեան գիւղերում 7 քահանայ, Զորլուայ գործ.՝ 13 քահանայ,

Նորաշէնի գործ.՝ 12 ք., Արթիկի գործ.՝ 16 քահանայ, Հոռոմի գործ.՝ 18 քահանայ, Մահմուտնուզի գործ.՝ 15 քահանայ, Տաւշան-Ղչլաղի գործը.՝ 16 քահանայ, Մեծ-Պարնի գործ.՝ 13 քահանայ, Համամլի գործ.՝ 12 քահանայ, և Մեծ-Ղարաքիլիսա 7 քահանայ=156.

Քահանաներն ըստ ձեռնադրութեան՝ հինգ հոգի ձեռնադրուած են 50—60 թուերին, երեսուն հոգի՝ 60—70 թուերին, երեսուն մէկ հոգի՝ 70—80 թուերին, երեսուն չորս հոգի՝ 80—90 թուերին, յիսուն վեց հոգի՝ 1890—1900 թուերին: Քահանաներն ընդհանրապէս ազէտ, ողորմելի մարդիկ են, բացառութեամբ մի քանիսի:

Ն. ք. ՆԻԿՈՂՈՍԵԱՆ